

условиях борьбы с украинским национально-освободительным движением, постепенной русификации и усиления партийно-комсомольского давления на учителей, преподавателей, деятелей культуры, учащихся и студентов.

Ключевые слова: западные области Украины, образование, культура, сталинский тоталитарный режим, советизация.

Oksana Voznyuk

RESTORATION OF EDUCATIONAL AND CULTURAL AREAS OF WESTERN REGIONS UKRAINIAN SSR THE FINAL STAGE OF WORLD WAR II AND THE EARLY POSTWAR YEARS IN THE CONTEXT OF POLITICAL PRIORITIES STALIN'S TOTALITARIAN REGIME

This paper examines the main components of the policy of accelerated "Sovietization" educational and cultural spheres western regions of the USSR in the final stage of World War II and the early postwar years. The main focus is on the realization of the ideological priorities of the Stalinist totalitarian regime in the formation of educational training programs, especially school institutions, cultural institutions repertoire, content of print media and agitation. Separately stated the negative consequences of the restoration of the Soviet model of education and culture in the struggle of the Ukrainian national liberation movement, gradual Russification and strengthening the party and Komsomol pressure on teachers, professors, artists, students and students of the province.

Key words: western regions of Ukraine, education, culture, Stalin's regime, sovietization.

УДК 642.5: 334.735: 341.38 (477) (091)

Олександр Сидорович

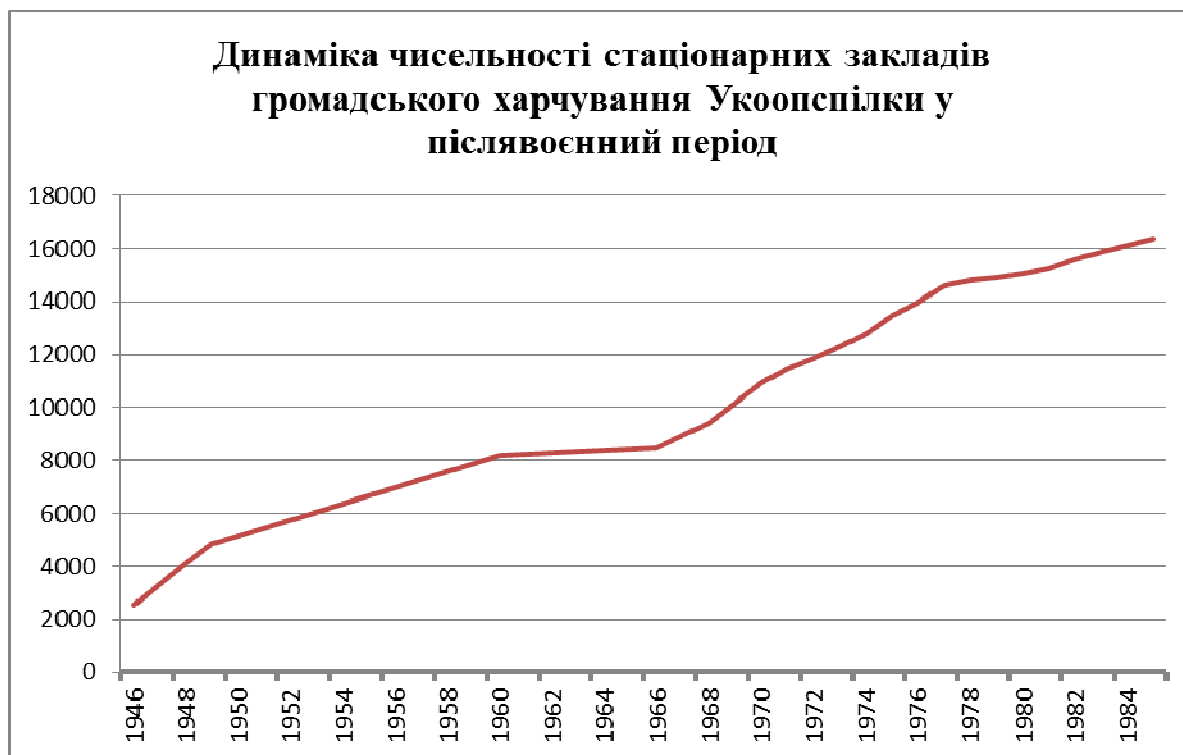
ГРОМАДСЬКЕ ХАРЧУВАННЯ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УРСР У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті аналізується система громадського харчування споживчої кооперації України в радянську добу у післявоєнний період. Проаналізовано організаційну структуру системи громадського харчування споживчої кооперації, окреслено основні напрямки роботи, наголошено на основних проблемах галузі. Визначено, що рівень забезпечення громадським харчуванням сільського населення був доволі низьким і відставав від європейських показників.

Ключові слова: споживча кооперація, громадське харчування, Україна, післявоєнний період, галузь.

Стан соціальної системи та інфраструктури будь-якої держави включає багато елементів, одним із яких є громадське харчування. На сьогоднішній день в Україні так і не вдалось створити адекватну систему громадського харчування, яка б відповідала мінімальним потребам людей та санітарно-гігієнічним критеріям безпеки. Навіть більше, цією проблемою системно на державному рівні не переймаються. Державні органи влади лише намагаються контролювати і регулювати стихійний розвиток згаданої галузі у міру своїх сил і можливостей. Особливо гостро ця проблема постала в регіонах (в сільській місцевості та в невеличких містах і селищах), де рівень доходів населення не дозволяє повноцінно харчуватися навіть в домашніх умовах, не кажучи вже про мережу громадського харчування, якої там вже практично немає. Виходячи із цього, досвід громадського харчування споживчої кооперації радянської України, яка зосереджувала свою діяльність переважно в сільській місцевості, може бути досить актуальним та із певними застереженнями використаний на сучасному етапі. Аналіз новітньої історіографії засвідчує, що за виключенням деяких узагальнюючих праць присвячених в цілому споживчій кооперації, тема громадського харчування споживчої кооперації в радянській Україні повоєнного періоду ще не ставала предметом окремої розвідки [1–2]. Тому висвітлення кількісних показників, аналіз структури та недоліки функціонування системи громадського харчування споживчої кооперації УРСР є метою даної розвідки.

Сектор громадського харчування в радянській Україні як в цілому і торгівля складався із двох великих частин: громадське харчування споживчої кооперації та держави. Як і в торгівельній діяльності лівова частка установ цієї галузі споживчої кооперації була зосереджена в сільській місцевості. В громадському харчуванні Укоопспілки станом на 1975 р. працювало 106,5 тис. осіб, в тому числі працівників виробництва 51,4 тис. осіб. Організаційно роботою громадського харчування споживчої кооперації України керувало управління громадського харчування Укоопспілки, яке було самостійним підрозділом і підпорядковувалось правлінню Укоопспілки. Управління складалось із 2 відділів: організації та економіки і технологічного відділу. В цілому кількісні показники установ громадського харчування у повоєнний період демонстрували тенденцію до зростання, що видно із наступного графіка.

Підготовлено автором на основі аналізу архівних джерел [3, арк. 10; 4, арк. 15; 5, арк. 15; 6, арк. 27; 7, арк. 7; 8, арк. 10 зв.; 9, арк. 15 зв.; 10, арк. 22 зв.; 11, арк. 14 зв.; 12, арк. 13 зв.; 13, арк. 17 зв.; 14, арк. 14 зв.; 15, арк. 14 зв.; 16, арк. 26 а; 17, арк. 151].

У цьому аспекті дана галузь споживчої кооперації України навіть випереджала аналогічні показники в інших республіках СРСР. Так, за період 1959–1966 рр. середньорічні темпи росту громадського харчування у «Центроспілці» склали 6,4 %, «Росспоживспілці» – 4 %, «Білкоопспілці» – 6,7 %, тоді, як «Укоопспілка» забезпечила 8,7 % середньорічного зростання в цій галузі. Такі показники пояснювались більш активним впровадженням в Україні новітніх на той час технологій в громадському харчуванні, а саме: відкриття нових видів установ (вареничні, пельменні тощо), активне використання виставок-продажів кулінарних і кондитерських виробів, виробництво напівфабрикатів кулінарних і кондитерських виробів [18, арк. 33–35].

На початку 1970-х рр. стали відчутні якісні зміни в структурі товарообігу громадського харчування, збільшилась реалізація страв із овочів, молока, молокопродуктів, виробів із борошна, безалкогольних і фірмових напоїв і значно знизилась реалізація горілки і лікєро-горілочаних виробів, питома вага яких зменшилась з 15,6 % у 1963 р. – до 7,9 % у 1973 р. [19, арк. 115]. Хоча варто відзначити, що в певні роки галузь не виконувала планові показники. Недовиконання плану товарообігу громадського харчування по системі Укоопспілки в 1971 р. на 7,2 млн крб. відбулось перш за все за рахунок областей, де громадське харчування було найпоширенішим (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Півдня України (Одеська, Херсонська, Миколаївська, Крим). Цього року були зафіксовані спалахи епідемічних захворювань, що призвело до зниження потоку туристів і санітарні служби стали масово закривати заклади громадського харчування [20, арк. 9]. Як бачимо, в цих регіонах громадське харчування споживчої кооперації було в значній мірі спрямоване не на потреби корінних мешканців, а на задоволення потреб відпочиваючих.

Окремим предметом турботи керівництва споживчої кооперації були установи, що займалися обслуговування іноземних туристів. Так, у листі в управління по іноземному туризму при Раді Міністрів УРСР від 15 січня 1976 р. перераховувались заходи, які вживала споживча кооперація з

обслуговування іноземних туристів в установах громадського харчування. А саме: на пожвавлених автомобільних трасах були побудовані спеціалізовані ресторанні комплекси, в яких згідно постанови правління Укоопспілки, а також спільного наказу правління Укоопспілки та управління по іноземному туризму при Радміні УРСР була проведена визначена робота по покращенню обслуговування. Це були ресторанні заклади на трасах: Хмільник-Шепетівка, Київ-Одеса, Київ-Москва та ін. Ці заклади мали краще обладнання, меблі, проточну в тому числі і гарячу воду, посилений санітарний контроль; із поварами і офіціантами були проведені спеціалізовані семінари щодо обслуговування іноземних туристів, а також – технології приготування страв іноземної кухні [20, арк. 1–2].

Особливо пожвавилась робота громадського харчування споживчої кооперації у переддень проведення Олімпіади 1980 р. Так, правління Центроспілки ухвалило спеціальну постанову «Про підготовку підприємств громадського харчування і торгівлі до роботи в період проведення Олімпійських ігор 1980 року», в якій зобов'язувало Укоопспілку розробити на місцях конкретні заходи по будівництву, реконструкції та ремонту підприємств громадського харчування розташованих на трасах по яких будуть пересуватись іноземні туристи. Правління Укоопспілки розглянуло заплановані заходи по кожній області і постановою від 13 грудня 1977 р. затвердило на 1977–1980 рр. завдання по реконструкції та будівництву 273 підприємств торгівлі і громадського харчування. Так, Чернігівською облспоживспілкою на відрізку траси Київ-Москва в с. Кіпті збудовано магазин «Госптовари» та шашлична. В Рівненській облспоживспілці на трасі Київ-Львів збудовано двоповерховий комплекс (ресторан, кафе, пивний бар). Низка таких же підприємств громадського харчування були збудовані у Вінницькій, Житомирській, Закарпатській, Кримській, Черкаській, Чернівецькій облспоживспілках [21, арк. 18–20].

Стосовно ж решти регіонів, то незабезпеченість більшості населених пунктів проточною водою та газом були основною перешкодою для відкриття стаціонарних закладів громадського харчування. Тому керівництво Укоопспілки надавало перевагу відкриттю таких установ як кафетерії при універмагах, магазинів чи відділів кулінарії та продажу напівфабрикатів при продмагах. Саме цей напрямок став магістральним судячи із документів про діяльність відділу громадського харчування Укоопспілки. Так, в 1974 р. в системі Укоопспілки нараховувалось вже 651 магазин кулінарії, 258 кафетеріїв при універмагах; також 651 продовольчий магазин здійснював торгівлю продуктами із підприємств громадського харчування [19, арк. 128]. Саме тому виробництву напівфабрикатів, які можна було продавати безпосередньо населенню, або забезпечувати заклади громадського харчування, де не було відповідних санітарних умов для приготування повноцінних страв, приділялась особлива увага. Ця сфера діяльності громадського харчування також сприяла зменшенню трудових витрат, підвищенню продуктивності праці, зменшенню видатків на транспорт. Характерно, що саме таку економічну політику сповідують сучасні мережі фаст-фуду. Станом на 1976 р. в системі Укоопспілки нараховувалось вже 253 цехи по виробництву напівфабрикатів (в наступні роки їх кількість постійно збільшувалась). В цілому рівень переробки продовольчої продукції для потреб громадського харчування упродовж повоєнного періоду поступово зростав. Збільшувалась переробка риби, овочів, картоплі, борошна, молочних продуктів тощо. Наприклад, Львівською облспоживспілкою організовано 30 таких цехів, що забезпечували 610 підприємств громадського харчування своєю продукцією [20, арк. 17].

Відбувалась і організаційна перебудова громадського харчування споживчої кооперації. Однією із найбільш перспективних форм структурної побудови громадського харчування на селі були визнані комбінати громадського харчування як виробничо-торгові об'єднання. До складу комбінатів входили магазини кулінарії, цехи по випуску напівфабрикатів, кондвиробів, морозива, а також підсобні господарства по відгодівлі свиней, птиці та теплиці і парники. Більшість облспоживспілок мали 10–20 таких комбінатів. На базі комбінатів в системі організовано 95 заготівельних цехів по виробництву м'ясних напівфабрикатів, які постачали їх у більш дрібні підприємства громадського харчування. Ці заготівельні підприємства забезпечували м'ясними і рибними напівфабрикатами 640 закладів громадського харчування на 31 тис. місць. Але в масштабах республіки цього було явно недостатньо [22, арк. 32].

Станом на 1975 р. в системі нараховувалось 505 комбінатів, в яких зосереджено 39,3 % торгівельної мережі, 51,5 % виробництва власної продукції, 51 % товарообігу та 64,5 % загального прибутку [22, арк. 98]. Для удосконалення організаційної структури управління громадських харчування в системі Укоопспілки були організовані 248 районних виробничо-торгівельних об'єднань (станом на 1977 р. їх вже було 261). На базі районних об'єднань в Тернопільській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Чернівецькій облспоживспілках створено обласні об'єднання громадського харчування. В 1974 р. в цих об'єднаннях зосереджено 78 % підприємств громадського харчування, де вироблялось 82 % продукції власного виробництва Укоопспілки [19, арк. 129]. Саме така форма повинна була сприяти зростанню ефективності виробництва, впровадженню нових технологій, більш ефективному використанню ресурсів, транспорту, робочої сили. В рамках таких

об'єднань з'явилася можливість згрупувати підприємства, удосконалити систему постачання, підвищити ефективність контролю, а головне змінити стиль керівництва виробничими процесами, коли воно стає конкретним і цілеспрямованим. Такі підприємства мали вищий рівень рентабельності ніж установи громадського харчування при сільських споживчих товариствах (2,3 % проти 1,5–1,7 %) [23, арк. 66].

Густота мережі в різних регіонах України доволі значно різнилася. В цілому, по системі на 1000 населення припадало 30 посадкових місць в установах громадського харчування. Проте в деяких областях цей показник був значно вищим за середній (Закарпаття – 51 місце, Івано-Франківська область – 42, Чернівецька – 38), в той же час в інших регіонах – нижче (Ворошиловградська область – 20, Крим – 22, Херсонська – 24 місця) [19, арк. 16]. А в Запорізькій області стан розвитку системи громадського харчування в сільській місцевості виявився настільки незадовільним, що став предметом окремої постанови уряду від 26 березня 1974 р. Вказувалось на гостру нестачу установ громадського харчування в колгоспах, радгоспах і школах області, антисанітарні умови приготування їжі у діючих установах та регулярне невикористання державних коштів на безкоштовне харчування учнів [19, арк. 95–96]. Це свідчить про те, що навіть в умовах планової економіки рівномірний розвиток забезпечувати не вдавалось. Кращих результатів вдавалось досягти там, де керівництво відповідально ставилось до виконання намічених завдань. Певний поштовх до активізації роботи в галузі громадського харчування в сільській місцевості дала постанова Ради міністрів УРСР № 155 від 25.03.1974 р. «Про стан виконання завдань дев'ятої п'ятирічки по розвитку громадського харчування в сільській місцевості». Кооперативні установи республіки виконуючи цю постанову провели роботу по розвитку і поліпшенню громадського харчування. За три з половиною роки дев'ятої п'ятирічки мережа підприємств громадського харчування збільшилась на 117 тис. місць. За рахунок нового будівництва відкрито 43,2 тис. місць. Приріст місць в основному проходив за рахунок відкриття їдалень при загальноосвітніх школах, промислових підприємствах, технікумах та профтехучилищах. Оновлення ж сітки відбувалось за рахунок будівництва 2–3-поверхових комбінатів громадського харчування, в яких, як правило, розташовані ресторан, їдальня та магазин кулінарії. Всього в сільській місцевості станом на 1975 р. працювало більше 320 таких комбінатів [23, арк. 34].

Виробництву власної продукції і бажано із власної сировини підприємства громадського харчування приділяли особливу увагу намагаючись зменшити у структурі товарообігу продаж покупної продукції. Тому важливе значення приділялось виробництву кулінарних і кондитерських виробів, напівфабрикатів, іншій продукції. В 1977 р. установами громадського харчування вироблено і реалізовано вказаних виробів на 295 млн крб. Частка власної продукції в загальному товарообігу в 1977 р. складала 52 % [21, арк. 6].

Таким чином, розвиток громадського харчування в споживчій кооперації УРСР у повоєнний період відбувався при постійно зростаючих кількісних показниках в цій галузі, структурних перебудовах, метою яких були концентрація виробничих процесів та оптимізація управлінських структур. Проте рівень забезпечення громадським харчуванням власне сільського населення все ще залишався на доволі низькому рівні. Значна частина стаціонарних закладів харчування була спрямована на обслуговування туристів в Південних областях України та Карпатському регіоні. Їх кількість в цілому ще була далекою від показників тогочасної Європи. Власне чи не єдиною масовою ланкою громадського харчування на селі залишалися їдальні в навчальних закладах і виробничих та сільськогосподарських (колгоспи і радгоспи) підприємствах. Саме в дослідженні цієї ланки громадського харчування на селі ми бачимо перспективу подальших розвідок у даному напрямку.

Список використаних джерел

1. Історія споживчої кооперації України: підручник [для студентів кооперативних вузів] / [Аліман М.В., Бабенко С.Г., Гелей С.Д. та ін.]. – Львів: Укоопспілка, інститут українознавства НАНУ, 1996. – 383 с.
2. Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення: монографія / [М. Аліман та ін.; за заг. ред. С. Гелей]. – Л.: Вид-во Львів. комерц. акад., 2013. – 972 с.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 296, оп. 8, спр. 176, арк. 10.
4. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 8, спр. 324, арк. 15.
5. Там само, спр. 400, арк. 15.
6. Там само, спр. 1528, арк. 27.
7. Там само, спр. 2833, арк. 7.
8. Там само, спр. 3014, арк. 10 зв.
9. Там само, спр. 3359, арк. 15 зв.
10. Там само, спр. 3562, арк. 23 зв.
11. Там само, спр. 3746, арк. 14 зв.
12. Там само, спр. 3956, арк. 13 зв.
13. Там само, спр. 4122, арк. 17.
14. Там само, спр. 4280, арк. 14 зв.
15. Там само, спр. 4424, арк. 14 зв.
16. Там само, спр. 4582, арк. 26 зв.
17. Там само, спр. 4643, арк. 151.
18. Там само, спр. 2825, арк. 33–35.
19. Там само, спр. 4294, арк. 15, 115, 128, 129.
20. Там само, спр. 4523, арк. 6, 1, 2, 9, 17.
21. Там само, спр. 4647, арк. 6, 18–20.
22. Там само, спр. 3978, арк. 32.
23. Там само, спр. 4438, арк. 34, 66.

Александр Сидорович

ОБЩЕСТВЕННОЕ ПИТАНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ УССР В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД

В статье анализируется система общественного питания потребительской кооперации Украины в советские времена в послевоенный период. Проанализирована организационная структура системы общественного питания потребительской кооперации, определены основные направления работы, основные проблемы отрасли. Определено, что уровень обеспечения общественным питанием сельского населения был достаточно низким и отставал от европейских показателей.

Ключевые слова: потребительская кооперация, общественное питание, Украина, послевоенный период, отрасль.

Alexander Sydorovych

CATERING CONSUMER COOPERATION OF USSR IN THE POSTWAR PERIOD

The article analyzes the system of public power consumer cooperation of Ukraine in Soviet times in the postwar period. Analyzed the organizational structure of the system catering consumer cooperatives, identifies the main areas of work, the basic problems of the industry. Determined to ensure that the level of catering of the rural population was quite low and lagged behind the European indices.

Key words: consumer cooperation, catering, Ukraine, postwar period, branch.

УДК 94(477.84) «XX»

Іван Тимків

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ НА ДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 50–60 РР. XX СТ.

У статті на основі архівних матеріалів аналізується динаміка населення Тернопільської області у 50–60-х рр. XX ст. в контексті соціально-економічного розвитку краю. Показано вплив економічних і культурних чинників на зміну чисельності населення регіону та його структуру. Охарактеризовано зміни у характері економіки області, що безпосередньо пов'язано з переходом до індустріально-аграрного суспільства.

Ключові слова: промисловість, сільське господарство, динаміка населення, Тернопільщина, соціальне становище.

Актуальним завданням сучасної історичної науки є дослідження структури населення, визначення причин, що обумовлюють її кількісні та якісні зміни. Пріоритетним для нашого дослідження є аналіз господарського комплексу Тернопільської області 50–60-х рр. XX ст., оскільки саме в цей час економіка краю попри традиційний аграрний характер стала на шлях промислового розвитку.

Метою дослідження є вивчення впливу соціально-економічних та культурних чинників на динаміку населення Тернопільської області 1950–1960 рр.

Джерельна база дослідження передбачала залучення архівних матеріалів та використання статистичної інформації, яка стосується демографічної ситуації регіону. Детальну інформацію, щодо динаміки населення та соціально-економічного розвитку подано у справах Держархіву Тернопільської області, а також у збірниках Центрального Статистичного Управління Тернопільської області (ЦСУ) 1957, 1962, 1967 та 1972 рр. [18–21], збірниках «Народне господарство СРСР» [17].

Історіографія дослідження є обмеженою і містить праці, які лише частково стосуються досліджуваної проблеми. Зокрема, науковий інтерес для нас складає стаття В. Тесленко «Розвиток промисловості Тернопільської області та зміни в її структурі» [22], у якій міститься матеріал, щодо промисловий розвиток краю.

У монографії «Методи демографічного прогнозування» Г. Бахметова демонструє взаємозв'язок між зростанням чисельності населення та виробництвом. Так, для країн, що розвиваються, характерний дисбаланс між зростанням чисельності населення та ростом економічних показників. У економічно розвинених країнах, де відбувається процес технологізації виробництва, подібні проблеми відсутні у зв'язку з уповільненням темпів приросту населення [1, с. 97].

Рівень економічного розвитку Тернопільської області станом на 1950 р. був низьким та суттєво поступався сусіднім областям. Єдиною галуззю виробництва, у якій уже завершилися структурні перетворення та розпочався процес поступового нарощування виробництва, було сільське